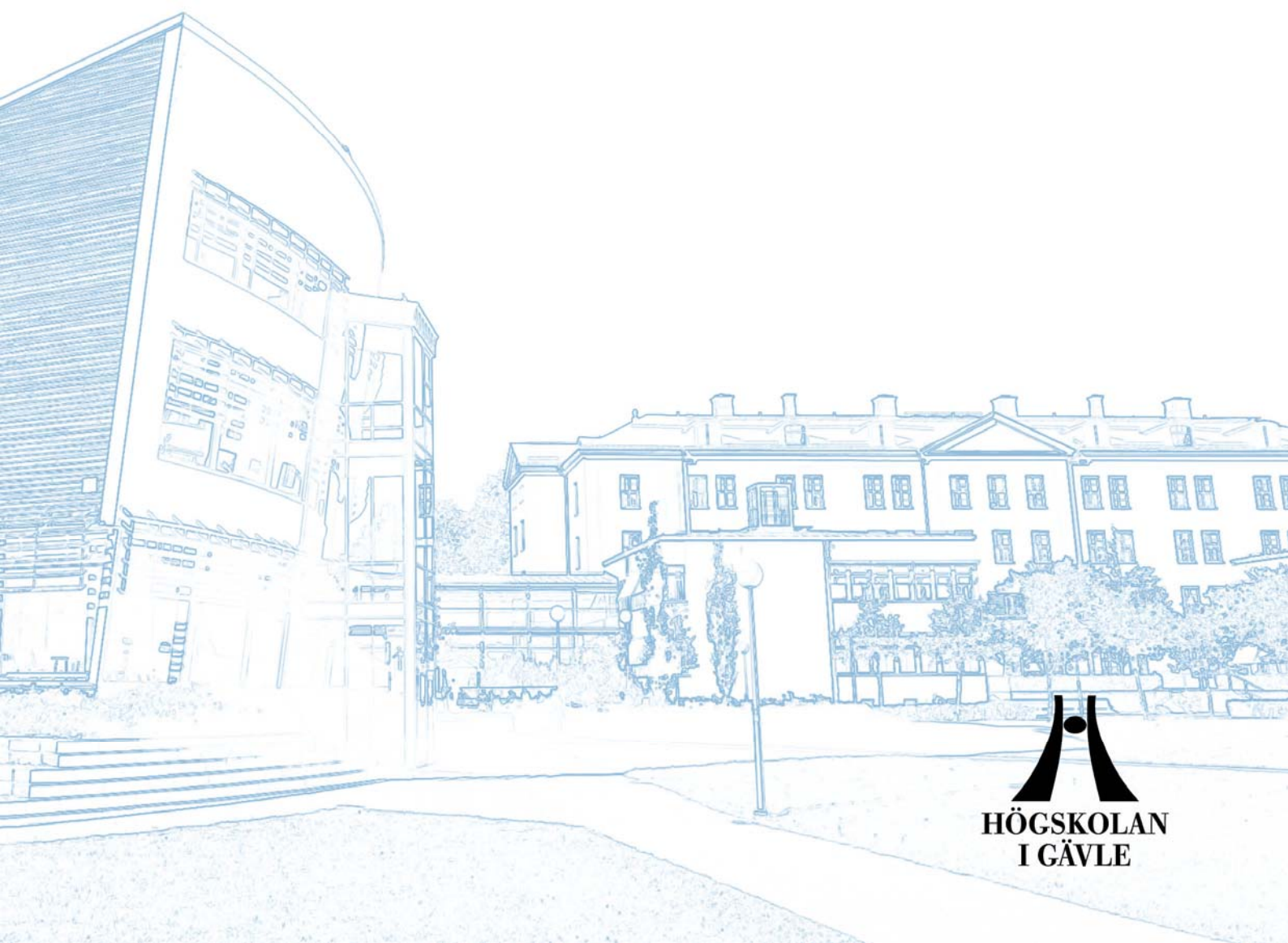

Skolerfarenheter och självskattad hälsa bland elever i särskolan

Sven Trygged

Stig Elofsson

© Sven Trygged och Stig Elofsson 2018

FoU-rapport No 48
urn:nbn:se:hig:diva-26444

FoU-rapport Series

Distribution:
Gävle University Press
University of Gävle
SE-801 76 Gävle, Sweden
+46 26 64 85 00
gup@hig.se

Skolerfarenheter och självskattad hälsa bland elever i särskolan

Sven Trygged och Stig Elofsson

Akademien för hälsa och arbetsliv
Avdelningen för socialt arbete och psykologi

Sammanfattning

Särskolan är en skolform för elever med intellektuella funktionsnedsättningar. Forskning visar att elever i särskolan, trots olika insatser från olika aktörer, inte erbjuds full delaktighet i samhället. En god förståelse för dessa elevers skolgång är därför viktig för att arbeta för de ska få en så tillfredställande livssituation som möjligt. Syftet med projektet var att få ökad kunskap om vilka samband som finns mellan elevernas socioekonomiska bakgrund, sociodemografiska förhållanden, upplevelse av skolsituation samt deras egna skattningar av hälsa. Särskoleelevernas svar jämförs även med svar från elever i övrig skola. Data bygger på enkätundersökningar som genomförts bland 1320 särskoleelever i högstadium och gymnasium i olika kommuner åren 2003-2015. En jämförelse görs även mellan elever i särskolan och elever i övriga skolan i Stockholm för åren 2013-2015.

Tre frågor har formulerats: Hur upplever elever i grundsärskolan och gymnasiesärskolan sin skolsituation och hälsa? Vilka samband finns mellan särskoleelevernas socioekonomiska bakgrund, sociodemografiska förhållanden, upplevelse av skolsituation samt deras självskattade hälsa och egenrapporterade hälsobesvär. Finns det några skillnader mellan elever i särskolan och övrig skola avseende skolsituation och hälsa? Data visar att:

- Ungefär hälften av eleverna i särskolan skattar sin hälsa som mycket bra, ca 10 % anser att den är dålig.
- Majoriteten särskoleelever upplever skolklimatet som positivt med goda möjligheter till inläring.
- Mer än hälften av eleverna i särskolan har förtroende för lärare
- För självskattad hälsa framträder inga signifikanta samband med utländsk bakgrund. Bland särskoleelever på högstadiet är psykiska besvär mindre vanliga bland invandrarungdomar. Elever i särskolan med utländsk bakgrund är överrepresenterade jämfört med motsvarande andel i grundskolan och gymnasieskolan.
- Resultaten visar att kön spelar roll. Ser vi till olika uppskattade hälsobesvär gäller genomgående att dessa är vanligare bland flickor. Detta gäller både särskola och övrig skola.
- Förtroende för föräldrar och skoltrivsel kan kopplas samman med självskattad hälsa både bland elever i särskolan och bland elever i övriga skolan. Ungdomar som har förtroende för föräldrar skattar sin hälsa högre. För skoltrivsel följer sambandet i huvudsak ett mönster där bättre skoltrivsel kopplas till bättre självskattad hälsa.
- Bland elever på högstadiet i övriga skolan finns en koppling till familjesituation och socioekonomisk bakgrund. Ungdomar som bor hos båda föräldrar eller har växelvis boende redovisar lägre förekomst av psykiska besvär än ungdomar i andra boenden.
- Bland eleverna i gymnasiesärskolan framträder ett klart samband med förtroende för lärare. De som inte angett att de har förtroende för lärare redovisar högre förekomst av besvär.

Det finns några skillnader mellan elever i särskolan och övrig skola avseende skolsituation och hälsa, men de grundläggande dragen är desamma. Sammantaget tyder resultaten på att det är samma faktorer som påverkar hälsa bland elever i särskolan och i övriga skolan. Det centrala är om eleverna har förtroende för sina föräldrar och hur de trivs i skolan.

Förord

Högskolan i Gävle har bedrivit flera utvecklingsarbeten för att uppmärksamma behovet av en inkluderande högskola, d.v.s. en högskola som är öppen för alla, även för personer med intellektuella funktionsnedsättningar och andra funktionsvariationer (se referenslistan för mer information).

Dessa projekt har givit många goda erfarenheter för fortsatt arbete. Emellertid är det ibland svårt att bedriva ett utvecklingsarbete eftersom det många gånger saknas kunskap om just målgruppen personer med intellektuella funktionsnedsättningar och deras tidigare skolrelaterade livssituation. Exempel på viktiga frågor är hur barn och ungdomar i särskolan trivs och hur de mår, då detta har betydelse för deras möjlighet att fortsätta med mer krävande studier.

Två forskare, Ulf Blomdahl och Stig Elofsson, har inom projektet Ung livsstil genomfört enkätundersökningar i skolor om ungdomars förhållanden sedan mitten av 1980-talet. Särskolans elever tillkom vid millennieskiftet. Ung livsstil är ett projekt som studerat barns och ungdomars fritidsvanor och med tiden har perspektivet breddats för att sedan början på 2000-talet ge en mer generell bild av barns/ungdomars livsvillkor

Denna studie bygger på att vi fått möjlighet att bearbeta enkätsvar från 1 320 elever i särskolans högstadium och gymnasium som dessa forskare samlat in från olika kommuner inom ramen för projektet Ung livsstil under åren 2003-2015.

Gävle den 29 mars 2018

Sven Trygged och Stig Elofsson

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	i
Förord.....	iii
Innehållsförteckning	v
1. Barn och ungdomar i särskolan.....	1
Kort om utvecklingen av särskolan 2003-2017	2
Syfte och frågeställningar	3
Material och metod	3
2. Skolsituationen bland elever i särskolan.....	7
Trivsel	7
Förtroende för lärare	7
Skolklimat.....	7
3. Betydelsen av socioekonomisk bakgrund och sociodemografiska förhållande bland elever i särskolan.....	8
Undersökningsgruppens sammansättning med avseende på social bakgrund.....	8
Skolsituation kopplat till familjesituation och relation till föräldrar.....	8
Skolsituation relaterat till socioekonomisk bakgrund.....	10
Utländsk bakgrund	11
En sammanfattande bild av bestämningsfaktorer för skolsituationen.....	11
4. Självskattad hälsa bland elever i särskolan	14
Kön och ålder	14
Hälsa kopplat till familjesituation och relation till föräldrar	15
Hälsa relaterat till socioekonomisk bakgrund.....	17
Utländsk bakgrund	18
En sammanfattande bild av hälsans bestämningsfaktorer.....	18
5. Jämförelser mellan elever i särskolan och övrig skola	21
Betydelsen av kön	24
Förtroende för föräldrar	25
Skoltrivsel	25
Begränsningar	25
Avslutande kommentarer och slutsatser	26
Tack	26
Referenser	27
Appendix: Tabellbilaga	29

1. Barn och ungdomar i särskolan

Tidigare forskning har visat att framgång i skolan kan kompensera för eller ge skydd mot psykosociala problem, på samma gång som hög skolfrånvaro och/eller misslyckad skolgång kan öka risken för psykisk ohälsa eller social utsatthet i framtiden (se t.ex. Lagerberg & Sundelin, 2000; Werner & Smith, 1989, 2003; Trygged et al. 2017).

Rosenqvist (1999) menar att före detta särskoleelevers svårigheter att hitta ett arbete kan hänga samman med såväl elevens prestationer och anpassningsförmåga som med läget på arbetsmarknaden och arbetsgivarens syn på personer med funktionsnedsättning. Enligt Rosenqvist kan skolan bidra till att förbättra elevernas möjligheter genom att stärka elevernas självförtroende och oberoende. Detta skulle skapa en mer initiativrik och flexibel elev som också är attraktiv på arbetsmarknaden.

När det gäller särskolan, den skolform som vänder sig till elever med intellektuella funktionsnedsättningar, vet vi också att skolformen i sig kan utgöra en risk. Tideman, till exempel, undersökte livsvillkor för barn och unga med utvecklingsstörning i Hallands län efter att kommunerna övertog huvudmannaskapet för särskolan från landstinget (2000). Hans studie visar att kommunaliseringen inte bidrog till att personer med utvecklingsstörning fick likvärdiga livsvillkor med befolkningen i stort. Istället har det visat sig att elever som har gått i särskola har högre risk att hamna i socialt utanförskap och ges minskade möjligheter till integration i samhället, genom att de som vuxna utestängs från högre studier och reguljär arbetsmarknad. Enligt Tideman kan skillnaden i hälsa och livskvalitet mellan elever i grundskola och särskola inte bara förklaras av att särskolans elever har funktionsnedsättningar, utan också av det förhållande att särskolan är exkluderande och stigmatiserande (a.a.). Dessutom konstaterade det s.k. HIP-projektet att ”det kan det finnas inlåsningseffekter i socialförsäkringssystemet som gör att personer som eventuellt skulle kunna ha utbildat sig istället får leva på en mycket låg garantinivå inom sjuk- och aktivitetsersättning” (Nationella Samverkansgruppen, 2014, s. 9).

Elever i särskolan har inte sällan på grund av en eller flera funktionsnedsättningar ett flertal insatser från olika aktörer. Det är hemkommunen och utbildningsförvaltningen som svarar för skolgången och insatser från elevhälsan. Det kan vara den kommunala omsorgsförvaltningen som svarar för fritids och andra insatser som ledsagning till olika aktiviteter eller korttidsboende på helger och lov, och det kan vara Försäkringskassan som svarar för assistansersättning, aktivitetsersättning och vårdbidrag. Vidare aktualiseras inte sällan olika insatser från landstingets habiliteringscenter när det gäller elever i särskola. Därför finns skäl att ytterligare utforska särskolan inom ett bredare samhällsvetenskapligt fält än enbart det pedagogiska, och särskilt uppmärksamma skolgången för personer med utvecklingsstörning ur ett hälsofrämjande perspektiv.

Som exempel på studier som riktat fokus mot hälsa och livskvalitet hos personer som går eller har gått i särskola kan utöver Tideman (2000) också nämnas Elofsson & Blomdahl (2012) samt Flygare Wallén (2013). Flygare Wallén (2013) finner bl.a. att särskoleelever på gymnasiet som grupp har högre risk för hjärt-kärlsjukdom än andra gymnasieelever.

För att motverka bristande tillgänglighet och istället stärka särskoleelevernas integrering är det viktigt att förstå vilken roll skolan spelar för elevernas hälsa. Sådan kunskap kan bidra till att förstå förutsättningarna för högre studier. Om vissa barn eller grupper av barn har sämre hälsa kan det vara en indikator på deras framtida vuxenliv när väl skolan är över. Det är också viktigt att relatera kunskap om elevernas hälsosituation till elevernas socioekonomiska bakgrund och till sociodemografiska förhållanden.

Om till exempel skolsituationen verkar ha betydelse för hälsa kan det handla om faktorer som diskriminering, kamratrelationer, skolpedagogik mm. Om socioekonomiska bakgrundsförhållanden har stor betydelse för dessa elevers hälsa kan det till exempel vara extra viktigt att ekonomiskt kompensera för de skillnader som uppstår i förhållande till den övriga befolkningen. Om sociodemografiska förhållanden spelar stor roll, till exempel att barn i vissa familjetyper har sämre upplevd hälsa så är det också viktig information för framtida interventioner, från t.ex. Försäkringskassan och från aktörer inom kommun och landsting.

Kort om utvecklingen av särskolan 2003-2017

Innan vi går vidare till studiens frågeställningar ges en kort sammanfattning av utvecklingen av särskolan under de senaste åren. För en genomgång över särskolans framväxt och förändring ur ett historiskt perspektiv 1860-2007 se Berthén (2007). För ett exempel på hur undervisningen bedrivs och hur den pedagogiska praktiken kan förstås i särskolan (träningsskolan) se t.ex. Östlund (2012). Genom åren har behörighetskraven för lärare i särskolan skärpts bl.a. genom kraven på legitimation (se Skolverkets webb-sidor). I texten nedan fokuseras på sådant som mer direkt berör eleverna.

Särskolan 2003 (som utgör startår i denna studie) och grundsärskolan, som det heter sedan 2011, är fortfarande (2017) en skolform som vänder sig till elever med utvecklingsstörning (lindrig, måttlig, grav/svår) samt till barn ”som har fått en betydande och bestående begåvningsmässig funktionsnedsättning på grund av hjärnskada, föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom”. (Skollagen 2010:800, 29 kap 8 §).

Såväl 2003 som 2017 har särskolan två inriktningar varav en för elever med lindrig utvecklingsstörning och en för elever måttlig till grav utvecklingsstörning. Skolverket (2017) skriver att ”om skolan bedömer att en elev inte kan tillgodogöra sig hela eller delar av utbildningen i grundsärskolans ämnen, läser eleven istället ämnesområden i inriktningen träningsskolan. Det är möjligt för en elev att läsa en kombination av ämnen och ämnesområden”.

Liknande struktur som i grundskolan för bedömning införs för elever som läser enligt ämnen i grundsärskola (en betygsskala från A-E, elever kan inte få ”icke godkänt”, d.v.s. F). Betyg sätts för elever som läser enligt grundsärskolans ämnen from årskurs 6 (om elev eller vårdnadshavare begär detta). Detta ställer andra krav på lärare inom grundsärskolan att dokumentera elevernas kunskapsutveckling. Det gör också att grundsärskolans inriktning ämnen närmat sig grundskolan i viss mån (se nya läroplanen för grundsärskolan och nya bedömningsstöd, varav vissa är obligatoriska, på skolverkets hemsida).

Elever som är mottagna kan liksom tidigare få sin undervisning som elever i integrerad grundskoleklass. En skillnad mot tidigare är att fristående skolhuvudmän inte behöver ansöka om särskilt tillstånd för att undervisa dessa elever.

Elever som enbart har diagnosen autism kan inte längre tas emot i särskola

Antagningen till gymnasiesärskola sker numer centralt via gymnasieantagningen. En skillnad är dock att ett nytt beslut från hemkommun ska skrivas inför gymnasiesärskolan, och nya utredningar göras om det bedöms nödvändigt.

Syfte och frågeställningar

Att alla elever mår bra och är vid god hälsa är viktigt för deras möjligheter till full delaktighet i samhället. Det övergripande syftet med projektet är att undersöka hur elever i särskolan upplever sin skol- och hälsosituation och om socioekonomisk bakgrund och sociodemografiska faktorer har någon betydelse för hur de skattar sin hälsa.

Frågeställningar

1. Hur upplever elever i grundsärskolan och gymnasiesärskolan sin skolsituation?
2. Vilka samband finns mellan särskoleelevernas socioekonomiska bakgrund, sociodemografiska förhållanden, upplevelse av skolsituation samt deras egna skattningar av hälsa?
3. Finns det några skillnader mellan elever i särskolan och övrig skola avseende skolsituation och hälsa?

Material och metod¹

Genomförande

Materialet i projektet utgår från särskoleelevers svar på en enkät kring deras levnadsförhållanden som utformats speciellt för att kunna besvaras av målgruppen. Enkäterna har utarbetats i samarbete med personer som har stor erfarenhet av arbete med barn och ungdomar i särskolan och även testats med elever före den slutliga utformningen.

Vid genomförandet har oftast två från undersökningsledningen samt lärare och någon annan av skolpersonalen varit närvarande i klassen när eleverna fyllt i enkäten. Eleverna har sedan vid behov kunnat be undersökningsledarna och/eller skolpersonalen om hjälp. I vissa fall har någon av dessa suttit med enskilda elever vid besvarandet av enkäten. I några enstaka fall har denna person läst fråga för fråga för den enskilde eleven. Eleverna har i de flesta fallen fyllt i alla frågorna i enkäten vilket gör att det interna bortfallet är mycket lågt.

Undersökningsledningen liksom skolpersonalen som deltagit vid genomförandet har genomgående uppfattningen att eleverna, med det stöd de fått, i de flesta fall utan större problem kunnat fylla i enkäten. Sammantaget är undersökningsledningens uppfattning att enkätsvaren ger en tillfredsställande (valid och reliabel) bild av särskoleelevernas levnadsförhållanden utifrån deras egna upplevelser.

För att så långt som möjligt säkerställa validiteten har undersökningsledningen gått inom varje enskild elevs enkät och kontrollerat överensstämmelse mellan svar på olika frågor (t.ex. har svar på fasta frågor jämförts med de svar eleverna gett i öppna frågor).

Undersökningsgrupp

Undersökningen bygger på insamlade data, som på uppdrag av de olika kommunerna samlats in inom projektet Ung livsstil². Undersökningsgruppen innefattar elever med lindrig eller måttlig utvecklingsstörning som går i särskola eller går i integrerad grundskole- eller gymnasieklass. I alla kommuner utom Stockholm innefattas samtliga

¹ Vissa beskrivningar av materialet har hämtats från Elofsson et al. 2014

² Ung livsstil ett forsknings- och utvärderingsprojekt som studerat barns och ungdomars fritidsvanor vilket startade 1984. Med tiden har perspektivet breddats för att sedan början på 2000-talet ge en mer generell bild av barns/ungdomars levnadsvillkor – även inkluderande hälsa.

dessa elever. I Stockholm har däremot endast ett slumpmässigt urval omfattande hälften av särskoleeleverna studerats. I de olika särskoleundersökningarna varierar svarsfrekvensen mellan 80 % och 100 %. I den undersökning från övriga skolan – vilken används som jämförelsegrupp – är svarsfrekvensen 72 % både i högstadiet och i gymnasiet. I tabell 1 nedan beskrivs undersökningsgruppen uppdelat efter kön och stadium. Sammanfattat innefattar den 1 320 särskoleelever, varav 60 % från gymnasiet. I tabellen presenteras och antalet svarande i undersökningarna som genomfördes i högstadiet och gymnasiet inom övriga skolan i Stockholm 2015. Den grupp används vid jämförelser med särskolestudierna från Stockholm som genomfördes 2013.

Tabell 1. Undersökningsgrupp. Antal elever efter kön, stadium och kommun/undersökningsår.

Stad/undersökningsår	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Haninge, 2006	20	9	14	20
Haninge, 2008	14	6	20	17
Haninge, 2012	4	16	28	19
Haninge 2016	23	5	12	15
Huddinge, 2015	7	11	9	5
Jönköping, 2003	12	13	16	10
Jönköping, 2006	33	21	24	24
Jönköping, 2009	23	22	38	19
Jönköping, 2012	23	17	27	31
Jönköping, 2015	12	12	29	30
Kalmar, 2010	23	6	51	46
Stockholm, 2008	57	34	70	65
Stockholm, 2013/15	58	40	81	44
Tyresö, 2009	9	6	12	11
Totalt	313	220	431	356
<i>Övrig skola</i>				
Stockholm, 2013/15	1 036	1 052	615	849

Om man ser till könsfördelningen är pojkar genomgående överrepresenterade, i högstadiet utgör de 59 % (mot 50 % i övriga skolan) och i gymnasiet 55 % (mot endast 42 % i övriga skolan).

Jämförelser över tid samt jämförgrupp

För att med större säkerhet kunna studera bakgrundsfaktorerens betydelse är det en fördel med ett stort antal svar. Vi har därför slagit samman svar från olika år utan att ta hänsyn eventuella skillnader som kan bero på t.ex. olika kohorter eller andra selektionseffekter. Vi vet därför inte om det finns risk för någon form av bias. Det är även viktigt att vara medveten om de förändringar som skett inom särskolan under denna tid. Skollagen (SFS 2010:800) anger att elever som enbart har diagnosen autism inte längre tas emot i särskola (det heter: ”barn med autism eller autismliknande tillstånd ska vid tillämpningen av denna lag jämföras med personer med utvecklingsstörning endast om de också har en utvecklingsstörning”). Dessa elever skrevs alltså ut från särskolan i samband med nyaste skollagen, och ska sedan 2011 få sin undervisning i grundskolan (medges dock integrering i särskolan, se skollagen). Selektionen till särskolan kan därför skilja något från 2011.

Jämförgrupp

För att få möjlighet till viss jämförelse används ett urval av elever i den övriga grundskolan och gymnasiet (d.v.s. inte särskolan). Vissa jämförelser görs med hjälp av hela materialet utan hänsyn tagen till vilket år som avses och vissa jämförelser görs enbart mellan elever i särskola och övrig skola i Stockholm åren 2013/2015 eftersom

Stockholmsmaterialet är relativt stort. Denna jämförelse speglar också situationen efter den senaste förändringen av skollagen.

Mått på socioekonomi

Socioekonomisk bakgrund mäts genom boendeform samt tillgång till bil, båt och sommarstuga. Detta mått har sedan använts i flera andra studier (Blomdahl, 1990; Elofsson, 1998; Nilsson, 1998; Larsson, 2008; Blomdahl & Elofsson, 2006; Elofsson & Karlsson, 2011). Måttet kan också ses som en parallell till Family affluence scale³, som använts i internationella studier för att mäta socioekonomisk bakgrund och visat sig vara valitt (Schnohr m.fl., 2008). En fördel med att använda detta mått i jämförelse med t.ex. mått som utgår från föräldrars utbildning och sysselsättning är att det interna bortfallet blir mycket begränsat.

Sociodemografiska faktorer

Uppgifter om sociodemografiska faktorer innefattar kön, ålder invandrarbakgrund (som fastställs genom frågor om eleven själv, mamma respektive pappa är född i Sverige eller ej) samt familjesituation. Uppgifter om elevernas familjesituation har hämtats från frågan *Vilka vuxna bor du med hemma?* med svarsalternativen: mamma och pappa, ibland mamma och ibland pappa, bara mamma, bara pappa, mamma och en vuxen till, pappa och en vuxen till, någon annan vuxen.

Som grund för beskrivningen av invandraranknytning används uppgifter huruvida ungdomarna själva och deras föräldrar är födda i Sverige eller ej.⁴ Frågorna har följande formulering: *Är du (din pappa, mamma) född i Sverige? (Nej/Ja)*

Med utgångspunkt från svaren på dessa tre frågor grupperas ungdomarna i fyra grupper i hierarkisk ordning från ungdomar utan invandraranknytning till ungdomar med stark invandraranknytning på följande sätt: Ungdomar med svenskt ursprung (barnet och båda föräldrar födda i Sverige), svag invandraranknytning (t.ex. adoptivbarn eller de som har en förälder född utomlands), andra generations invandrare (bägge föräldrar födda utomlands, själv född i Sverige) samt första generations invandrare (själv och bägge föräldrar födda i Sverige).

För att få en bild av ungdomarnas relation till sina föräldrar studeras även förtroende för föräldrar. I enkäten har ungdomarna fått ange vilka personer de har förtroende för. (Frågan är formulerad som *Vilka personer litar du på och kan prata med om allt?*)

Bland olika alternativ ingår även mamma och pappa. Flertalet av eleverna har uppgett att de har förtroende för dessa (dock något fler för mamma än för pappa). Utifrån svaren på dessa alternativ har en ny variabel förtroende för föräldrar bildats som anger om man har förtroende för någon förälder eller ej. Vår tolkning är att de fall där ungdomarna inte angett att de har förtroende för någon förälder indikerar att relationen till föräldrarna inte är helt oproblematiske.

Mått på upplevelse av skolsituation

Elevernas skolsituation studeras genom deras bedömning av hur de trivs i skolan, hur de uppfattar klimatet i klassen samt i vilken utsträckning de har förtroende för olika vuxna i skolan (lärare, kurator, skolsköterska). Frågan kring hur man trivs i skolan har följande formulering *Vad tycker du om att gå i skolan?* med svarsalternativen: Mycket bra, Bra,

³ Skalan utgår från fyra frågor: om familjen har bil, om man haft semester de senaste 12 månaderna, hur många datorer man har i familjen samt om den svarande har eget sovrum eller ej.

⁴ En utförligare beskrivning finns i Blomdahl & Elofsson, 2006, s. 33-34.

Sådär, Dåligt, Mycket dåligt. Frågorna kring skolklimatet har formulerats som påstående under frågan *Hur tycker du att det är i din klass* (t.ex. Vi har roligt tillsammans) som eleverna kunna besvara med ja eller nej. Alternativen har i analyserna slagits samman till två dimensioner – positivt klimat samt inställning till lärande. Positiv klimat beräknas som medelvärde för Det är oftast arbetsro, Vi har roligt tillsammans, Jag trivs i klassen samt Det är bra sammanhållning i klassen. Inställning till lärande innefattar två alternativ. Jag lär mig något viktigt samt Jag får det stöd jag behöver för att lyckas i skolarbetet.

Mått på hälsa

Som mått på hälsa används dels a) självskattad hälsa dels b) egenrapporterad förekomst av hälsobesvär.

a) I enkäterna har eleverna fått skatta sin hälsa på en femgradig skala från mycket bra till mycket dålig. En rad studier har visat att det är möjligt att utifrån vuxnas självskattade hälsa förutsäga framtida sjuklighet och dödlighet (Idler & Benyamini, 1997). Kunskaperna kring hur det ser ut bland barn/ungdomar är mer begränsade men det finns vissa indikationer på ett likartat samband (Fosse & Haas, 2009). Detta mått har använts i SCB:s levnadsnivåstudier för barn (SCB 2005, 2007) och i Folkhälsoinstitutets (tidigare Statens folkhälsoinstitut) kontinuerliga undersökningar kring skolbarns levnadsvillkor. Det finns alltså en mycket utbredd föreställning om att självskattad hälsa kan ge en viktig bild av hälsosituationen även bland barn och ungdomar.

b) Egenrapporterad förekomst av besvär har använts i ett flertal studier (se t.ex. Danielsson, 2006) som ett mått på barns och ungdomars hälsosituation. I det aktuella datamaterialet utgår måttet från elevernas egna bedömningar av hur ofta de har ont i huvudet, ont i magen på grund av stress, varit irriterade eller på dåligt humör, haft svårt att somna, känt sig deprimerade. (Svarsalternativen är nästan dagligen, ibland eller nästan aldrig) För att få en mer sammanfattande bild analyseras i rapporten även antal besvär som man uppger att man har nästan dagligen. Dessa skattningar tolkas som ett mått på psykisk ohälsa (jfr. Folkhälsomyndigheten, 2014).

Statistiska metoder

I ett första steg genomförs bivariata analyser mellan måtten på hälsa/livskvalitet och social bakgrund (d.v.s. socioekonomi och demografi) samt skolsituation. För att få en djupare förståelse och möjlighet att diskutera hur olika faktorer mer direkt kan tänkas påverka skolsituation och hälsa görs multipla variansanalyser respektive diskriminatanalyser (i de fall då utfallet endast innefattar två värden). Detta gör det möjligt att studera vilken tänkbar inverkan de olika måtten på social bakgrund har var för sig. Här är det viktigt att ha i åtanke att eventuella kausala samband inte är möjliga att verifiera eftersom materialet endast består av tvärsnittsstudier.

Etiska överväganden

Detta utvecklingsarbete använder befintliga data från enkätsvar som fortlöpande samlats in av olika kommuner i samarbete med forskarna Ulf Blomdahl och Stig Elofsson. Flertalet rapporter som publicerats tar upp elever i grund- och gymnasieskola, men det känns angeläget att även elever i särskolan blir synliggjorda.

Materialet innehåller inga namn eller födelseuppgifter (i enkäterna anges klart att eleverna inte skall skriva sitt namn på enkäten) och enkätsvaren kan därför inte knytas till enskild person. Bearbetningar sker endast på gruppnivå. Inga obehöriga har tillgång till materialet och resultaten redovisas på så sätt att inga personer kommer till skada.

2. Skolsituationen bland elever i särskolan

Det första området vi tar upp handlar om hur elever i särskolan upplever sin skolsituation. De frågor som ställts handlar om trivsel, förtroende för lärare och upplevelser av skolklimat.

Trivsel

Hur varierar skolsituationen beroende på kön och ålder? När det gäller frågan om hur man trivs i skolan presenteras dels andelen som angett att de trivs mycket bra, dels andelen som anger att de trivs dåligt (ganska dåligt eller dåligt). Könsskillnaderna testas separat för respektive stadium och förekomst av signifikanta samband redovisas efter siffrorna för flickorna.

Tabell 2. Skolsituation. Andel (%) efter kön¹ och stadium.

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
<i>Trivsel skola</i>				
Mycket bra	56	44*	51	52
Trivs dåligt	7	8	5	5
<i>Förtroende för</i>				
Lärare	56	58	52	54
Skolsköterska	26	33	21	22
Kurator	16	23	19	24
<i>Skolklimat</i>				
Positivt klimat	72	69	86	79*
Inställning till lärande	75	80	85	81

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* $p < 0.05$.

Cirka hälften av eleverna i särskolan uppger att de trivs mycket bra i skolan. Endast ett fåtal (5 % eller något fler) anger att de trivs dåligt. Flickor på högstadiet trivs något sämre än pojkar.

Förtroende för lärare

Också ungefär hälften – oberoende av kön och stadium har markerat att de har förtroende för lärare (Tabell 2). Andelen som angett förtroende för skolsköterska är något lägre på gymnasiet (cirka en femtedel) än på högstadiet (ungefär en fjärdedel). På gymnasiet är det ungefär lika många som säger sig ha förtroende för kurator, medan det på högstadiet är färre som har förtroende för kurator än förtroende för skolsköterska.

Skolklimat

De flesta eleverna ger en positiv bild av både positivt skolklimat och möjligheter till inläring. Det finns här tydliga tecken på att gymnasisterna upplever skolklimatet mer positivt än högstadieleverna. Könsskillnaderna är begränsade men på gymnasiet ger pojkar en mer positiv bild än flickorna.

3. Betydelsen av socioekonomisk bakgrund och sociodemografiska förhållande bland elever i särskolan

Undersökningsgruppens sammansättning med avseende på social bakgrund.

I bilagan presenteras undersökningsgruppens sammansättning med avseende på familjesituation, förtroende för föräldrar samt socioekonomisk och utländsk bakgrund. Parallellt med detta presenteras också jämförelser mellan elever i särskolan och elever i övriga skolan från undersökningar genomförda i Stockholm under perioden 2013-2015.

När det gäller familjesituationen framkommer att 50-60 % bor med bägge föräldrarna, något färre på gymnasiet än på högstadiet. I båda fallen är det något mindre vanligt bland flickor. Kring 10 % eller något fler har växelvis boende eller bor med en ensamstående mamma, något mer vanligt bland flickor. Om vi ser till resultaten från Stockholm skiljer sig resultaten främst på högstadiet. Här är det något färre av eleverna i särskolan som har växelvis boende och något vanligare att de bor med en ensamstående mamma

Över 80 % av särskoleeleverna uppger att de har förtroende för någon förälder. Genomgående är det vanligare att man har förtroende för mamma än för pappa. Flickor uppger oftare än pojkar att de har förtroende till mamma, pojkar oftare än flickor att de har förtroende för pappa ($p < 0.05$). Om man jämför med elever i övriga skolan tycks pojkar i särskolan något mindre ofta ha förtroende för någon förälder medan motsatsen gäller för flickor i särskolan.

Ungefär 15-20 % av särskoleeleverna kommer från familjer med hög socioekonomisk ställning medan en tredjedel eller fler har en lägre socioekonomisk bakgrund. (Jämförelsen med elever i övriga skolan från Stockholm visar mycket tydligt att särskoleeleverna i genomsnitt har en klart svagare socioekonomisk bakgrund.)

På högstadiet har ungefär en tredjedel av särskoleeleverna utländsk bakgrund (tillhör andra eller första generationens invandrare). På gymnasiet utgör dessa ungefär en femtedel. En jämförelse med övriga skolan visar att ungdomar med utländsk bakgrund, speciellt gruppen andra generationens invandrare, är överrepresenterade på bägge stadierna. Detta faktum, d.v.s. att det finns fler elever i särskolan med utländsk bakgrund jämfört med motsvarande andel i jämförbar ålder i grundskolan eller grundsärskolan, har även visats i tidigare studier (se Rosenqvist, 2009).

Skolsituation kopplat till familjesituation och relation till föräldrar

För vissa familjekonstellationer är underlaget mycket begränsat (få elever finns i dessa). Vi har därför valt att separat endast presentera alternativen båda föräldrar, växelvis boende samt ensamstående mamma. Övriga alternativ slås samman och redovisas som gruppen övriga.

Kopplingen till familjesituationen är svag när det gäller hur man trivs i skolan, men det finns bland högstadieflickor en tendens ($p < 0.10$) till samband. Här tycks de som har växelvis boende eller tillhör gruppen övriga ha en sämre skoltrivsel. Siffrorna pekar också i viss utsträckning mot att gymnasieelever som bor med en ensamstående mamma trivs något sämre.

När det gäller förtroende till lärare finns ett signifikant samband bland gymnasieflickor – de som bor med en ensam mamma eller tillhör gruppen övriga har mindre ofta förtroende.

Generellt finns det indikationer på att ungdomar som bor med bägge föräldrar i högst utsträckning har förtroende för lärare.

Tabell 3. Skolsituation. Samband med familjesituation efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Familjesituation							
	Pojkar				Flickor			
	Båda föräldrarna	Växelvis boende	Ensam mamma	Övrigt	Båda föräldrarna	Växelvis boende	Ensam mamma	Övrigt
Högstadiet								
<i>Trivsel skola</i>								
Mycket bra	56	55	64	54	47	41	53	40*
Trivs ej	6	7	12	6	4	14	6	16
<i>Förtroende för</i>								
Lärare	55	56	48	62	60	45	(59)	61
Skolsköterska	25	25	18	32	32	34	(12)	43
Kurator	15	13	13	26	20	25	(15)	30
<i>Skolklimat</i>								
Positivt klimat	0.71	0.67	0.79	0.77	0.73	0.67	0.55	0.64
Inställning till lärande	0.77	0.62	0.65	0.81	0.86	0.67	0.64	0.74
Gymnasiet								
<i>Trivsel skola</i>								
Mycket bra	51	53	44	53	50	55	43	60
Trivs ej	5	4	6	8	3	5	6	1
<i>Förtroende för</i>								
Lärare	49	52	46	55	59	55	44	46**
Skolsköterska	21	19	8	26	27	16	18	21
Kurator	17	11	18	25	23	22	26	30
<i>Skolklimat</i>								
Positivt klimat	0.88	0.83	0.87	0.83	0.79	0.76	0.75	0.85
Inställning till lärande	0.86	0.84	0.86	0.78	0.83	0.73	0.75	0.85

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05.

Förtroendet för skolsköterska är lägre bland högstadieflickor och gymnasiepojkar som bor med en ensamstående mamma. Bland högstadieflickor gäller också att de som bor med en ensamstående mamma mindre ofta har förtroende för kurator.

Frågan är om det finns samband mellan skolsituation och förtroende för (minst en) föräldrar. För förtroende för lärare gäller genomgående att ungdomar som har förtroende till föräldrar i större utsträckning har förtroende för lärare. (Tabell 4) Detta stämmer väl med resultat som publicerats när det gäller övriga skolan (Trygged, Backlund & Elofsson, 2013). Det finns också flera indikationer – dock ej genomgående – att ungdomar som har förtroende för föräldrar oftare har förtroende för skolsköterska och kurator. Tydligast framträder detta bland gymnasiepojkar, näst tydligast bland gymnasietjejer.

Bland pojkar framträder tydliga skillnader mellan dem som angett att de har förtroende för föräldrar och de som inte har det när det gäller skoltrivsel. Pojkar som angett att de har förtroende trivs i högre utsträckning mycket bra i skolan. Däremot framträder inte tydliga skillnader om man ser till hur många som trivs dåligt. Bland flickor är däremot sambanden klart svagare.

När det gäller skolklimat blir sambanden genomgående svagare men resultaten pekar mot att de som har förtroende för föräldrar ger en något mer positiv bild.

Tabell 4. Skolsituation. Samband med förtroende för föräldrar efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Förtroende för föräldrar							
	Högstadiet				Gymnasiet			
	Pojkar		Flickor		Pojkar		Flickor	
	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
<i>Trivsel skola</i>								
Mycket bra	38	58**	(44)	44	36	54***	46	53
Trivs dåligt	6	6	(11)	4	11	4	2	4
<i>Förtroende för</i>								
Lärare	29	60***	(28)	61**	34	56***	37	58***
Skolsköterska	17	28	(12)	27*	7	25***	13	24*
Kurator	19	16	(27)	23	12	25****	13	24*
<i>Skolklimat</i>								
Positivt klimat	0.64	0.73	0.64	0.70	0.85	0.87	0.73	0.81
Inställning till lärande	0.79	0.75	0.82	0.79	0.74	0.87*	0.78	0.81

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

Skolsituation relaterat till socioekonomisk bakgrund

För att underlaget skall bli tillräckligt stort har socioekonomisk bakgrund indelats i tre grupper: hög (innefattande hög och ganska hög), medel samt låg (innefattande ganska låg och låg). I tabell 5 studeras närmare hur skolsituationen kopplas till särskoleelevernas socioekonomiska bakgrund.

Tabell 5. Högstadiet. Skolsituation. Samband med socioekonomisk bakgrund efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Pojkar			Flickor		
	Hög	Medel	Låg	Hög	Medel	Låg
Högstadiet						
<i>Trivsel skola</i>						
Mycket bra	56	60	50	47	44	42
Trivs dåligt	8	6	8	11	8	7
<i>Förtroende för</i>						
Lärare	56	64	45**	53	63	56
Skolsköterska	21	31	22	33	33	32
Kurator	20	18	13	28	23	23
<i>Skolklimat</i>						
Positivt klimat	0.56	0.78	0.66***	0.68	0.73	0.65
Inställning till lärande	0.57	0.82	0.68**	0.81	0.85	0.72
Gymnasiet						
<i>Trivsel skola</i>						
Mycket bra	48	55	45	52	57	47
Trivs dåligt	6	4	6	2	2	6
<i>Förtroende för</i>						
Lärare	51	53	52	61	57	47**
Skolsköterska	26	21	20	19	23	23
Kurator	20	22	15	28	25	22
<i>Skolklimat</i>						
Positivt klimat	0.88	0.88	0.82	0.85	0.81	0.75
Inställning till lärande	0.78	0.89	0.85*	0.87	0.83	0.75

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01.

För skoltrivsel framträder inga signifikanta samband men siffror pekar dock mot att ungdomar med låg socioekonomisk bakgrund i något mindre utsträckning trivs mycket bra i skolan. När det gäller förtroende för lärare är detta bland högstadiepojkar och gymnasieflickor lägre hos dem som har en svag socioekonomisk bakgrund. För förtroende till skolsköterska och kurator framträder inga tydliga samband men det finns

vissa tecken på att pojkar med svag socioekonomisk bakgrund mindre ofta har förtroende för kurator.

Utländsk bakgrund

Frågan är om det finns skillnader mellan dem som har utländsk bakgrund och dem som har svenskt ursprung när det gäller hur man upplever skolsituationen.

Tabell 6. Högstadiet. Skolsituation. Samband med utländsk bakgrund efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Pojkar			Flickor		
	Svenskt ursprung	Svag	Första eller andra generation	Svenskt ursprung	Svag	Första eller andra generation
Högstadiet						
<i>Trivsel skola</i>						
Mycket bra	55	50	46	47	46	31
Trivs ej	7	13	5	4	13	7
<i>Förtroende för</i>						
Lärare	60	62	39**	58	46	53
Skolsköterska	23	33	15*	35	14	14***
Kurator	17	26	11	25	21	19
<i>Skolklimat</i>						
Positivt klimat	0.73	0.53	0.67	0.77	(0.64)	(0.71)
Inställning till lärande	0.74	(0.40)	0.78***	0.79	(0.69)	(0.87)
Gymnasiet						
<i>Trivsel skola</i>						
Mycket bra	54	48	38	56	43	47*
Trivs ej	6	5	5	2	8	3
<i>Förtroende för</i>						
Lärare	55	43	40**	58	45	47
Skolsköterska	24	13	17*	23	23	18
Kurator	20	17	16	25	21	24
<i>Skolklimat</i>						
Positivt klimat	0.87	0.88	0.85	0.83	0.77	0.84
Inställning till lärande	0.85	0.78	0.84	0.80	0.69	0.90

¹Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01.

Om vi ser till hur man trivs i skolan framträder inga signifikanta skillnader men det tycks dock vara färre bland dem som har utländsk bakgrund – med undantag för gymnasietjejer – som trivs mycket bra. På högstadiet kan man också notera att relativt många av dem som har svag invandraranknytning uppger att de inte trivs bra.

För förtroende för lärare finns en del skillnader. Högstadiepojkar med utländsk bakgrund anger i lägre utsträckning att de har förtroende för lärare. Det är också färre som har förtroende för skolsköterska. Bland högstadieflickor är det fler av dem som har svenskt ursprung som uppger att de har förtroende för skolsköterska. På gymnasiet tycks de som har svenskt ursprung oftare ha förtroende för lärare och skolsköterska.

Förtroende för kurator liksom beskrivningen av skolklimatet skiljer sig inte markant mellan ungdomar med utländsk bakgrund och de som har svenskt ursprung.

En sammanfattande bild av bestämningsfaktorer för skolsituationen

För att få en mer fördjupad bild av vad som inverkar på särskoleelevernas upplevelse av skolsituationen har multipla variansanalyser gjorts för skoltrivsel och de båda måtten på skolklimat samt en multipel diskriminantanalys när det gäller förtroende för lärare. Som beroende variabler ingår i denna modell kön, stadium, familjesituation, förtroende för

föräldrar, socioekonomisk bakgrund samt utländsk anknytning. Vid sidan av dessa huvudeffekter tas även alla tvåvägs interaktionseffekter med kön i modellen, för att få en bild av om eventuella könsskillnader varierar beroende på social bakgrund. I tabell 7 presenteras förekomst av signifikanta samband.

Tabell 7. Särskolan. Skolsituation. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla diskriminant- och variansanalyser

	Förtroende för lärare (n=1135)	Positivt skolklimat (n=568)	Förutsättningar inläring (n=541)	Trivsel skolan (n=1117)
Kön			*	
Stadium		****	**	
Familjesituation			*	
Förtroende föräldrar	****			*
Socioekonomisk bakgrund		**	***	
Utländsk bakgrund	**	**	***	
Förtroende för lärare		**	***	****
<i>Interaktioner med kön</i>				
Stadium		*	**	
Familjesituation				
Förtroende föräldrar				*
Socioekonomisk bakgrund				
Utländsk bakgrund				
Förtroende för lärare		*	***	
R ²	3.9	8.4	9.0	5.5

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

Om vi ser till förtroende för lärare framträder signifikanta samband med förtroende för föräldrar och utländsk bakgrund. Skattade medelvärden (redovisas ej) visar att ungdomar som har förtroende för föräldrar i mycket större utsträckning anger att de har förtroende för lärare. Detta är ett samband som framträtt även bland elever i övriga skolan (Trygged, Backlund & Elofsson, 2017). Vid sidan av detta finns också en direkt koppling till utländsk bakgrund – efter kontroll för social bakgrund i övrigt. Ungdomar som har utländsk bakgrund anger i lägre utsträckning att de har förtroende för lärare.

Sambanden med social bakgrund är mycket likartade för de två måtten på skolklimatet⁵. Både inställning till det positiva i skolklimatet och inställningen när det gäller inlärningsmöjligheterna skiljer sig mellan stadierna och är kopplade till socioekonomisk samt utländsk bakgrund samt förtroende för lärare. Ser man till kön är sambanden svaga men det finns en tendens (p<0.10) till samband för inlärningsmöjligheter och signifikanta interaktioner mellan kön och stadium samt förtroende för lärare. I dessa två senare finns tendens till samband (p<0.10) även när det gäller bedömningen av hur positivt skolklimat är om vi ser till kön kan vi notera att flickor ger en mer positiv beskrivning av inlärningsförutsättningarna. Ser man till de båda skolstadierna tycks högstadiepojkar skatta dessa speciellt lågt. Bakom interaktionen mellan kön och förtroende för lärare döljer sig en speciellt positiv inställning både när det gäller skolklimatets positiva sidor och inlärningsmöjligheterna bland flickor som har förtroende för lärare.

För båda måtten på skolklimatet finns tydliga skillnader mellan stadierna. Högstadieelever är mer positiva när det gäller positiva drag i skolklimatet men ger en mer negativ bild av inlärningsmöjligheterna än vad gymnasieeleverna ger.

⁵ En analys visar att de båda måtten är korrelerade men denna korrelation – r=0.48 – är inte så stor att den kan förklara att mönstret blir likartat.

Sambanden med socioekonomisk bakgrund tycks inte följa något kontinuerligt mönster, här är det främst mellangruppen som skiljer ut sig från övriga genom en mer positiv attityd till båda två perspektiven på skolklimatet.

Sambanden mellan skoltrivsel och social bakgrund framstår som svagare och domineras starkt av kopplingen till förtroende för lärare. Ungdomar som har förtroende för lärare trivs bättre i skolan. Vid sidan av detta finns också en tendens till samband ($p < 0.10$) med förtroende till föräldrar. Förtroende för föräldrar innebär i sig självt – oberoende av om man har förtroende till lärare eller ej – att man trivs bättre i skolan. Det är intressant resultat att skoltrivseln så starkt kopplas samman med relationer till centrala vuxna, d.v.s. föräldrar och lärare.

4. Självskattad hälsa bland elever i särskolan

När det gäller självskattad hälsa har vi valt att dels presentera andelen som svarat att denna är mycket bra, dels andelen som svarat att den *inte* är bra (varken bra eller dålig, ganska dålig, dålig) för att ge en mer detaljerad bild. Frågorna kring (psykiska) besvär innebär att särskoleeleverna fått ange om de har de olika formerna av besvär nästan varje dag, ibland eller aldrig. Vilka besvär som tas upp varierar delvis mellan olika undersökningar. I redovisningen har endast alternativen som finns med i flertalet undersökningar tagits med, vilket innebär att dataunderlaget blir tillräckligt stort. Dessa är ont i huvudet, ont i magen, svårt att sova eller somna, irriterad samt deppig. För att få en mer koncentrerad bild studeras endast hur många som uppgett att de har besvär nästan varje dag. För att få en mer samlad bild av förekomst av hälsobesvär har det sammanfattande måttet – antal hälsobesvär som man har nästan dagligen bildats.

Kön och ålder

Låt oss börja med att studera hur särskoleelevernas hälsa varierar beroende på kön och ålder. Med undantag för gymnasieflickorna anger ungefär hälften att deras hälsa är mycket bra. Tabell 8 visar att bland gymnasieflickorna har denna minskat till 44 %, vilket innebär att vi får en signifikant könsskillnad på gymnasiet. I denna grupp är det också fler – kring en fjärdedel – som inte bedömer sin hälsa som bra.

Tabell 8. Hälsa. Andel (%) efter kön¹ och stadium.

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
<i>Självskattad hälsa</i>				
Mycket bra	57	52	52	44**
Ej bra	16	16	16	24
<i>Besvär, nästan dagligen</i>				
Svårt sova	16	24*	15	24**
Irriterad	13	26***	10	17**
Deppig	6	15***	6	16***
Ont i huvudet	5	12**	4	16***
Ont i magen	4	14***	4	13***
<i>Antal dagliga besvär</i>				
Inga	67	47***	69	48***
Två eller fler	13	32	15	29
Tre eller fler	8	18	8	19

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test

* p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001.

Ser vi till olika hälsobesvär gäller genomgående att dessa är vanligare bland flickor. Könsskillnaderna framstår som ganska likartade på de båda stadierna. Ser vi till pojkar är de vanligaste besvärerna att man har svårt att sova eller att man är irriterad, medan övriga besvär är mindre vanliga. Dessa båda typer är också vanligast bland flickor, speciellt om vi ser till högstadiet. Könsskillnaderna slår också tydligt igenom om vi ser till antalet dagliga besvär. Medan endast en tredjedel av pojkarna uppger att de har minst ett dagligt besvär är det något mer än hälften av flickorna som gör detta. Att flickor redovisar högre förekomst av hälsobesvär är inget nytt, en lång rad studier har visat att detta gäller genomgående i övriga skolan. I tabell 9 presenteras en jämförelse mellan särskolan och övriga skolan från undersökningarna i Stockholm som genomfördes 2013/15. I resultaten ingår inte irriterad eftersom detta alternativ inte fanns med i undersökningen i Stockholm.

Tabell 9. Stockholm 2013/15. Hälsa. Jämförelser särskola och övrig skola efter kön och stadium. Andel (%).

	Särskolan				Övriga skolan			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	48	38	36	27	61	45	51	38
Ej bra	21	20	20	25	9	19	14	24
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	10	15	20	26	11	20	13	18
Deppig	12	3	5	10	6	13	7	14
Ont i huvudet	2	6	6	11	5	13	4	16
Ont i magen	4	5	3	12	4	10	3	10
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	79	75	79	64	83	64	79	65
Två eller fler	7	3	8	16	5	12	5	14
Tre eller fler	0	0	1	5	2	5	1	6

Skattningen av hälsan bland särskoleelever i Stockholm ligger lägre än genomsnittet för hela materialet. Något liknande tycks dock ej gälla för hälsobesvär. Vi kan inte direkt jämföra siffrorna kring antal dagliga besvär eftersom irriterad inte ingick i övriga skolan i Stockholm. Gör man en speciell jämförelse (resultaten redovisas ej) visar denna på stora likheter mellan särskoleeleverna i Stockholm från 2013/15 och alla särskoleelever i materialet utom i ett fall. Bland högstadieflickor tycks psykiska hälsobesvär genomgående vara mindre vanligt förekommande i särskolestudien från Stockholm 2013/15 än vad dessa är genomsnittligt i materialet i sin helhet.

Hälsa kopplat till familjesituation och relation till föräldrar

Frågan är vad det finns för koppling mellan familj och relation till föräldrar och hälsa. Vi börjar med att se på sambanden med familjesituation.

När det gäller självskattad hälsa är det främst ungdomar som bor med en ensamstående mamma som skiljer ut sig (tabell 10). Resultaten är dock knappast entydiga. Både högstadieflickor och gymnasieflickor i sådana familjer skattar sin hälsa lägre men för högstadiepojkar är bilden den motsatta, de som bor med en ensamstående mamma skattar sin hälsa högre. Sammantaget torde det dock vara viktigt att notera att flickor som bor med en ensamstående mamma tycks skatta sin hälsa lägre. När det gäller förekomst av hälsobesvär tycks sambanden med familjesituation vara svaga.

Frågan är då om relation till föräldrar – här studerad genom om man angett att man har förtroende för minst en av dem eller ej – har en starkare koppling till hälsa (tabell 11). När det gäller självskattad hälsa framträder ett mycket tydligt samband – *ungdomar som angett att de har förtroende för minst en av föräldrarna skattar sin hälsa högre*. Att det inte blir någon klar skillnad bland högstadieflickorna kan bero på att antalet som inte markerat förtroende för någon förälder är litet. Samma bild framträder även om vi ser till hur vanligt det är med olika former av (psykiska) hälsobesvär, speciellt tydligt bland pojkar. Sammantaget visar alltså resultaten att hälsan är bättre bland särskoleelever som har förtroende för åtminstone en av sina föräldrar.

Tabell 10. Högstadiet. Hälsa. Samband med familjesituation efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Familjesituation							
	Pojkar				Flickor			
	Båda föräldrarna	Växelsvis boende	Ensam mamma	Övrigt	Båda föräldrarna	Växelsvis boende	Ensam mamma	Övrigt
Högstadiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	60	47	76	47**	53	53	38	50
Ej bra	15	26	8	16	21	13	(38)	21
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	15	19	4	25	26	21	(19)	20
Irriterad	13	12	4	17	23	21	(19)	46
Deppig	6	8	9	6	15	13	(13)	26
Ont i huvudet	6	5	4	4	10	3	25	25**
Ont i magen	4	5	0	4	13	11	(13)	11
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	68	62	88	61	47	53	62	39
Två eller fler	13	14	8	15	30	26	25	39
Tre eller fler	8	10	4	11	14	11	19	29
Gymnasiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	52	50	49	42	46	45	26	45
Ej bra	16	20	16	15	22	25	31	28
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	15	14	21	11	24	15	23	31
Irriterad	12	8	9	5	17	10	16	21
Deppig	4	8	3	8	12	15	19	21*
Ont i huvudet	4	2	0	4	13	22	15	18
Ont i magen	4	4	0	7	14	9	16	13
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	67	72	65	77	52	45	43	45*
Två eller fler	16	13	14	13	27	23	28	35
Tre eller fler	8	7	5	9	16	9	20	26

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05

Tabell 11. Hälsa. Samband med förtroende för föräldrar efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Högstadiet				Gymnasiet			
	Pojkar		Flickor		Pojkar		Flickor	
	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	38	60***	(53)	52	43	54***	23	48****
Ej bra	41	13	(24)	15	25	14	47	20
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	21	16	(33)	24	19	14	38	21**
Irriterad	15	13	(47)	25*	19	8**	16	17
Deppig	9	6	(36)	17	10	5	19	15
Ont i huvudet	6	5	(13)	12	4	3	16	16
Ont i magen	0	4	(13)	14	6	5	14	13
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	59	68**	35	48	57	72**	41	49
Två eller fler	24	12	47	31	20	14	30	28
Tre eller fler	6	8	28	17	7	8	19	19

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

Hälsa relaterat till socioekonomisk bakgrund

Bland vuxna finns flera studier (se sammanställningar i Rostila & Toivanen, 2012; Evertson & Magnusson, 2014; Hedlund, Kåreholt & Trygged, 2010) som visar att hälsosituationen varierar beroende på socioekonomisk bakgrund. Ser man till ungdomar är kunskaperna inte lika stora även om man i flera undersökningar funnit att tandhälsan (som är starkt kopplad till hälsa mer allmänt) är sämre bland barn/ungdomar som har lägre socioekonomisk bakgrund (se våra Stockholms- och Malmörapporter). Det finns också studier som visar på att sämre hälsorelaterad livsstil (t.ex. tobaksbruk, mindre fysisk aktivitet och sämre matvanor) är vanligare bland ungdomar med svagare socioekonomisk bakgrund. Trots detta framträder i ett flertal analyser som gjorts av material från projektet Ung livsstil i många fall ingen klar koppling mellan socioekonomisk bakgrund och hälsa. Speciellt gäller att sambanden blir svaga i på senare tid genomförda studier (pågående rapporter från Stockholms- och Malmö). Frågan är om det finns någon koppling bland särskoleelever.

Resultaten (tabell 12) stämmer väl med vad som framträtt i tidigare studier av elever i övriga skolan – sambandet mellan socioekonomisk bakgrund och hälsa framstår som ganska svagt. Möjligen kan man se små indikationer på att de som har lägst socioekonomisk bakgrund skattar sin hälsa lägre bland gymnasieflickorna. Något likande mönster framträder dock ej för hälsobesvär – på gymnasiet kan man möjligen se en något lägre förekomst i gruppen som har högst socioekonomisk bakgrund.

Tabell 12. Högstadiet. Hälsa. Samband med socioekonomisk bakgrund efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Pojkar				Flickor			
	Hög	Medel	Ganska låg	Låg	Hög	Medel	Ganska låg	Låg
Högstadiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	54	59	55	57	67	50	54	40*
Ej bra	16	16	12	25	17	13	12	30
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	17	19	1	7	33	23	16	35
Irriterad	12	12	14	18	37	19	22	45**
Deppig	7	6	7	7	24	18	11	21
Ont i huvudet	4	8	1	4	14	11	15	7
Ont i magen	6	3	3	4	15	17	11	7
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	68	64	73	64	39	55	42	43*
Två eller fler	20	16	10	7	36	33	26	33
Tre eller fler	8	9	5	7	19	17	12	23
Gymnasiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	50	59	43	43*	48	44	39	50
Ej bra	16	14	17	24	19	28	23	22
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	16	12	20	15	24	24	23	28
Irriterad	10	9	8	13	11	20	18	9
Deppig	6	5	9	3	13	18	13	16
Ont i huvudet	4	3	5	3	8	16	24	15*
Ont i magen	5	2	5	5	8	13	13	24*
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	69	70	68	72	56	47	44	46
Två eller fler	13	14	19	13	17	31	30	34
Tre eller fler	8	7	10	5	13	21	18	26

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05.

Utländsk bakgrund

Studier som genomförts bland elever i övriga skolan pekar knappast på att ungdomar med utländsk bakgrund skulle ha en sämre hälsa. I analyser från en omfattande undersökning som genomfördes på högstadiet i Malmö 2015 visar det sig tvärtom att invandrarungdomar i högre utsträckning skattar sin hälsa som bra (Ung livsstil, 2017). Här finns inte heller några indikationer på att de skulle redovisa högre förekomst av hälsobesvär. Resultat från Stockholm tyder inte heller på att hälsosituationen skulle vara sämre bland invandrarungdomar (Ung livsstil, 2017). Frågan är hur det ser ut bland eleverna i särskolan.

Tabell 13. Högstadiet. Hälsa. Samband med utländsk bakgrund efter kön¹ och stadium. Andel (%).

	Pojkar				Flickor			
	Svenskt ursprung	Svag invandrar anknytning	Andra generation	Första generation	Svenskt ursprung	Svag invandrar anknytning	Andra generation	Första generation
Högstadiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	53	56	53	63	57	44	35	(50)
Ej bra	17	18	17	15	14	17	22	(6)
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	16	16	18	8	27	26	17	(0)**
Irriterad	10	21	14	15	30	26	24	(6)*
Deppig	5	11	9	4	17	30	18	(0)
Ont i huvudet	3	5	6	4	19	14	3	(0)***
Ont i magen	2	5	9	0*	0	19	17	(6)
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	68	64	65	70	44	39	49	83***
Två eller fler	14	13	12	19	35	35	35	0
Tre eller fler	9	10	9	4	23	30	8	0
Gymnasiet								
<i>Självskattad hälsa</i>								
Mycket bra	53	48	52	36	44	55	34	46
Ej bra	16	15	21	18	23	25	26	19
<i>Besvär</i>								
Svårt sova	16	10	15	17	25	35	12	16*
Irriterad	7	10	15	19**	15	24	15	15
Deppig	6	3	5	10	13	22	12	4
Ont i huvudet	2	7	6	0	17	17	6	12
Ont i magen	4	3	0	3	12	16	12	8
<i>Antal dagliga besvär</i>								
Inga	73	60	67	51	46	38	59	65
Två eller fler	14	27	15	24	27	40	21	15
Tre eller fler	8	8	8	3	19	25	18	15

¹ Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01.

För självskattad hälsa framträder inga signifikanta samband med utländsk bakgrund, men ser man till förekomst av psykiska besvär framträder ett signifikant samband bland högstadieflickor: Här handlar det om att första generationens högstadieflickor i mycket högre utsträckning uppger att de inte har något besvär, alltså från invandraperspektivet en positiv bild. Denna positiva bild indikeras även bland både första och andra generationens invandrare bland gymnasieflickor.

En sammanfattande bild av hälsans bestämningsfaktorer

För att få en mer fördjupad bild av vad som inverkar på särskoleelevernas upplevelse av skolsituationen har multipla variansanalyser gjorts för *självskattad hälsa* och *förekomst av egenrapporterade hälsobesvär*. Som beroende variabler ingår i denna modell kön,

stadium, familjesituation, förtroende för föräldrar, socioekonomisk bakgrund, utländsk anknytning samt som mått på skolsituationen skoltrivsel, förtroende för lärare, hur positivt man upplever skolklimatet och hur man ser på inlärningsmöjligheterna. Vid sidan av dessa huvudeffekter tas även alla tvåvägs interaktionseffekter med kön i modellen, för att få en bild av om eventuella könsskillnader varierar beroende på social bakgrund. I tabell 14 nedan presenteras förekomst av signifikanta samband som rör särskolan. Resultaten pekar både på likheter och på olikheter när det gäller hur självskattad hälsa och förekomst av hälsobesvär kopplas till olika bakgrundsvariabler. Ett gemensamt drag är att *skoltrivsel och hur positivt man tycker klimatet är i skolan i bägge fallen är viktiga ”förklaringsvariabler”*. I övrigt skiljer sig sambanden mer eller mindre. Självskattad hälsa skiljer sig tydligt mellan pojkar och flickor – en skillnad som framträtt i en lång rad studier bland elever i övriga skolan. Även om det finns generella, allmänna könsskillnader – flickor skattar sin hälsa sämre – tycks dock dessa variera något beroende på ålder (stadium) och hur man trivs i skolan. Könsskillnaderna är större på gymnasiet än på högstadiet. Könsskillnaderna bland ungdomar som inte trivs i skolan (dåligt eller ganska dåligt). Effekterna av detta är större bland flickorna.

Däremot framträder endast en tendens till skillnad ($p < 0.10$) när det gäller hälsobesvär. Det är något förvånande att generella könsskillnader inte framträder tydligt – studier av elever i övriga skolan visar här nästan genomgående på generella könsskillnader. Tabell 14 visar dock inte säger att könsskillnader saknas – vad resultaten antyder är att dessa varierar beroende på social bakgrund i övrigt.

Tabell 14. Särskolan. Hälsa. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla diskriminant- och variansanalyser

	Självskattad hälsa (n=1105)	Antal besvär (n=1102)
Kön	****	*
Stadium		***
Familjesituation	*	
Förtroende föräldrar	****	*
Socioekonomisk bakgrund		
Utländsk bakgrund		
Skoltrivsel	****	****
Förtroende för lärare		**
Positivt skolklimat	****	***
Inlärningsmöjligheter		
<i>Interaktioner med kön</i>		
Stadium	***	
Familjesituation	*	
Förtroende föräldrar	*	
Socioekonomisk bakgrund		
Utländsk bakgrund		
Skoltrivsel	**	
Förtroende för lärare		**
Positivt skolklimat		
Inlärningsmöjligheter		
R ²	30.6	17.8

* $p < 0.10$; ** $p < 0.05$; *** $p < 0.01$; **** $p < 0.001$.

För självskattad hälsa framträder inga klara åldersskillnader, däremot finns tydliga skillnader mellan de båda stadierna när det gäller förekomst av hälsobesvär. I motsats till vad man funnit i undersökningar bland elever i övriga skolan är hälsobesvär vanligare på högstadiet än på gymnasiet.

Själva familjesituationen tycks ha en mer begränsad betydelse medan det finns en klar koppling till förtroende för föräldrar och självskattad hälsa. Särskoleelever som anger att de har förtroende för föräldrar skattar sin hälsa högre. Det finns också en tendens ($p < 0.10$) till att dessa har färre besvär.

Som redan påpekats finns en mycket klar koppling mellan hur ungdomarna trivs i skolan och hälsa samt förekomst av psykiska besvär. I båda fallen kan man här se indikationer på ett kontinuerligt mönster – ju bättre man trivs desto högre skattar man sin hälsa och desto färre besvär uppger man. Den (begränsade) grupp som trivs sämst i skolan redovisar speciellt låg självskattad hälsa.

En annan skolvariabel som inverkar är förtroende för lärare. De som angett detta anger i genomsnitt färre besvär. Däremot framträder här inget samband med självskattad hälsa.

En annan positiv faktor – som påpekats ovan – är hur positivt man upplever att klimatet är i klassen. Särskoleelever som i lägre utsträckning instämmer i att det är ett positivt klimat skattar sin hälsa lägre och redovisar högre förekomst av psykiska besvär.

5. Jämförelser mellan elever i särskolan och övrig skola

En viktig fråga är om särskolan skiljer sig från övriga skolan. Detta avsnitt tar därför upp likheter och skillnader mellan elever i särskolan och elever i övrig skola lite mer systematiskt. Jämförelsen i några avsnitt bygger enbart på uppgifter för Stockholm 2013/2015. Resultaten från stockholmsstudien skiljer sig från helhetsbilden i vissa avseenden, bl.a. är andelen elever i särskolan som säger att de trivs i skolan något lägre i Stockholm än i övriga kommuner liksom andelen elever som har förtroende för lärare. Särskolestudierna från Stockholm är alltför litet för att göra analyserna kring vad som påverkar hälsa och livskvalitet. En del av tabellerna visar därför siffror för resultaten på aggregerad nivå där samtliga år och kommuner ingår. Det är dock inte möjligt att göra jämförelser när det gäller skolklimatet eftersom frågorna i detta fall har en helt annan utformning i övriga skolan. Det är också viktigt att komma ihåg att eventuella kausala samband inte är möjliga att verifiera eftersom materialet endast består av tvärsnittsstudier.

Andelen elever som anger att de trivs mycket bra i skolan är på högstadiet och bland gymnasieflickor högre bland särskoleelever medan skillnaden är liten för gymnasiepojkar. Detta innebär dock inte att elever i övriga skolan i högre utsträckning trivs dåligt i skolan – genomgående handlar detta endast om fem % eller något fler. Skillnaden ligger alltså främst i att särskoleeleverna ger ett mer oreserverat positivt svar. Det är klart vanligare att särskoleelever har förtroende för lärare. Speciellt stor är skillnaden bland flickor. När det gäller förtroende för skolsköterska och kurator framträder däremot inga mer systematiska skillnader.

Tabell 15. Stockholm 2015 *Skolsituation*. Jämförelser särskola och övrig skola efter kön och stadium. Andel (%).

	Särskola				Övrig skola			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
<i>Trivsel skola</i>								
Mycket bra	41	33	28	37	25	27	28	25
Trivs dåligt	9	5	4	5	6	5	7	6
<i>Förtroende för</i>								
Lärare	41	60	40	50	23	20	24	21
Skolsköterska	10	13	19	9	12	10	10	10
Kurator	10	13	10	14	12	11	15	12

Frågan är om de ovan studerade sambanden ser likartade ut i övriga skolan. Analyserna begränsas i detta fall till förtroende för lärare och skoltrivsel eftersom frågorna kring skolklimat är utformade på ett helt annat sätt i övriga skolan. Modellen har också ändrats så att analyserna görs separat efter skolstadium. Även här vore det önskvärt att jämföra elever från övriga skolan (Stockholm, 2013/15) med den grupp särskoleelever som deltog i Stockholmsundersökningen av särskoleelever från 2013/15. Ett problem är dock att denna senare grupp innefattar ett begränsat antal svarande, vilket gör att en analys av dessa skulle bli mycket osäker. Vi har därför valt att göra analyserna på alla särskoleelever som ingår i datamaterialet men då uppdelat efter skolstadium. I tabell 16 presenteras resultaten från analyserna av förtroende för lärare. Frågan är om särskolan skiljer sig från övriga skolan. Här är det inte möjligt att göra jämförelser när det gäller skolklimatet eftersom frågorna i detta fall har en helt annan utformning i övriga skolan.

Tabell 16. Särskolan och övrig skola. Förtroende för lärare. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla diskriminantanalyser efter skolstadium

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Särskola (n=437)	Övrig skola (=2062)	Särskola (n=689)	Övrig skola (n=1433)
Kön				
Familjesituation				
Förtroende föräldrar	**	***	***	***
Socioekonomisk bakgrund				
Utländsk bakgrund		**	*	**
<i>Interaktioner med kön</i>				
Familjesituation				
Förtroende föräldrar				
Socioekonomisk bakgrund				
Utländsk bakgrund				
R ²	4.1	3.1	3.5	3.8

* p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001.

I stor utsträckning framträder en likartad bild för särskolan och övriga skolan. Två faktorer kopplas i bägge fallen starkt till förtroende för lärare, nämligen förtroende för föräldrar och utländsk bakgrund men med reservationen för att det i det senare fallet inte framkommer något signifikant samband för särskolan på högstadiet. Genomgående gäller – både i särskolan och i övriga skolan att ungdomar som angett att de har förtroende för föräldrar oftare uppger att de har förtroende för lärare. Det är möjligt att förtroende för föräldrar generellt står för en mer positiv inställning till vuxna. En separat analys visar att det inte enbart finns en positiv korrelation till förtroende för lärare. En liknande positiv korrelation framträder också till skolsköterska, många grupper av fritidspersonal samt mor- och farföräldrar. Man skall dock notera att det inte finns positiva korrelationer till alla grupper av vuxna.

Det andra sambandet är med utländsk bakgrund. Här kan vi konstatera att ungdomar i särskolan med utländsk bakgrund både på högstadiet (även om sambandet inte blir signifikant) och på gymnasiet i lägre utsträckning angett att de har förtroende för lärare. Detta gäller även i övriga skolan.

Frågan är då hur det ser ut när det gäller trivsel i skolan. Får vi även här likartade samband i särskolan och övriga skolan? Tabell 17 visar att sambandsmönstren skiljer sig mer markant men ett gemensamt drag är att förtroende för lärare både i särskolan och övriga skolan är direkt kopplat till skoltrivsel. Ungdomar som anger att de har förtroende för lärare trivs bättre i skolan. I övrigt ser dock sambandsmönstren olika ut. För övriga skolan finns på högstadiet en tydlig könsskillnad – flickor trivs i genomsnitt bättre – något som inte alls framträder i särskolan. Här finns också signifikanta interaktioner med familjesituation – könsskillnaderna skiljer sig i olika familjekonstellationer på högstadiet. Könsskillnaderna är större bland de som bor med en ensamstående pappa, mamma med ny partner och pappa med ny partner. Den största gruppen av dessa är de som bor med en mamma med ny partner. Bakom de större könsskillnaderna i denna grupp döljer sig främst att pojkar i denna familjekonstellation trivs sämre än killar i allmänhet.

Nästa skillnad gäller förtroende för föräldrar där det framträder starka samband bland elever i övriga skolan medan den direkta kopplingen är svag i särskolan. I övriga skolan finns en markant skillnad mellan de som angett att de har förtroende för föräldrar och de som ej angett detta. De som har förtroende för föräldrar trivs i genomsnitt klart bättre. I särskolan har förtroende för föräldrar i sig själv inte lika stor inverkan.

Tabell 17. Särskolan och övrig skola. Skoltrivsel. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla variansanalyser efter skolstadium

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Särskola (n=434)	Övrig skola (n=2031)	Särskola (n=683)	Övrig skola (n=1211)
Kön		****	*	
Familjesituation				**
Förtroende föräldrar		****	*	****
Socioekonomisk bakgrund		**		
Utländsk bakgrund	**	****		****
Förtroende för lärare	****	****	****	****
<i>Interaktioner med kön</i>				
Familjesituation		***		
Förtroende föräldrar			*	
Socioekonomisk bakgrund		*		
Utländsk bakgrund				
Förtroende för lärare		*		
R ²	0.9	7.9	7.4	7.0

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

En tredje faktor som skiljer sig när det gäller sambanden med skoltrivsel är utländsk bakgrund. För särskolan är detta samband svagt medan det är mycket starkt i övriga skolan. En analys av skattade medelvärden visar att ungdomar med utländsk bakgrund i genomsnitt uppges att de trivs bättre i skolan än ungdomar med svenskt ursprung.

Sammanfattningsvis tycks spridningen när det gäller hur man trivs i skolan, utifrån ungdomarnas sociala bakgrund, vara betydligt större inom övriga skolan än inom särskolan. Kanske är detta ett uttryck för att faktorer utanför själva skolan får en större inverkan i övriga skolan än i särskolan.

Vi går över till frågan om självskattad hälsa (tabell 18). Här har modellen ändrats så att analyserna görs separat efter skolstadium. I modellen ingår inte måtten på skol- (klass-) klimatet eftersom vi inte har jämförbara data när det gäller övriga skolan.

Tabell 18. Särskolan och övrig skola. Självskattad hälsa. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla variansanalyser efter skolstadium

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Särskola (n=432)	Övrig skola (n=1803)	Särskola (n=674)	Övrig skola (n=1279)
Kön		**		
Familjesituation		**		**
Förtroende föräldrar		****	****	****
Socioekonomisk bakgrund		**		*
Utländsk bakgrund				
Skoltrivsel	****	****	****	****
Förtroende för lärare	*			
<i>Interaktioner med kön</i>				
Familjesituation	**			
Förtroende föräldrar	***		**	
Socioekonomisk bakgrund				
Utländsk bakgrund				
Skoltrivsel		****		
Förtroende för lärare				
R ²	25.2	13.8	17.6	16.2

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

Ser vi till kön framträder endast indikationer på generella könsskillnader bland högstadieelever i övriga skolan där pojkar skattar sin hälsa högre. Även i de tre övriga fallen finns könsskillnader men här handlar det mer om att dessa varierar beroende på social bakgrund i övrigt – i vissa fall är de mindre, i vissa fall större. Bland särskoleeleverna blir könsskillnaderna olika beroende på om man har förtroende för föräldrar eller ej. Avsaknad av förtroende för föräldrar – indikerande en mer problematisk relation till dessa – tycks påverka den självskattade hälsan mer bland flickorna. Sammantaget tyder resultaten på att könsskillnaderna är minst framträdande bland gymnasieelever i övriga skolan.

I övrigt tycks självskattad hälsa i övriga skolan fristående variera beroende på familjesituation och socioekonomisk bakgrund samband som inte framträder bland särskoleeleverna. Fördjupade analyser (redovisas ej här) visar att ungdomar i övriga skolan som bor med bägge föräldrar – både på högstadiet och i gymnasiet – skattar sin hälsa högre än ungdomar från andra familjekonstellationer. Vi skall dock notera att gymnasieelever som har växelvis boende eller bor med en mamma som har ny partner skattar den nästan lika högt. På högstadiet skattar dessa dock hälsan lika lågt som andra grupper än de som bor med bägge föräldrarna.

På högstadiet finns en tydlig koppling till socioekonomisk bakgrund, med en klar indikation på att de som har svagare socioekonomisk bakgrund skattar sin hälsa sämre. Förtroende för föräldrar och skoltrivsel är uppenbart två faktorer som kopplas samman med självskattad hälsa både bland elever i särskolan och bland elever i övriga skolan. Ungdomar som har förtroende för föräldrar skattar sin hälsa högre. När det gäller skoltrivsel följer sambandet i huvudsak ett kontinuerligt mönster – bättre skoltrivsel kopplas till bättre självskattad hälsa.

Samtantaget tyder resultaten på att det är samma faktorer som påverkar hälsa bland elever i särskolan och i övriga skolan. De centrala är förtroende för föräldrar och hur man trivs i skolan.

Frågan är då hur det ser ut när det gäller förekomst av psykiska besvär. Även här (Tabell 19) finner vi klara likheter mellan särskola och övriga skola. De centrala ”förklaringsfaktorerna” är i båda fallen kön, förtroende för föräldrar och skoltrivsel. Vi får här – i motsats till för självskattad hälsa i samtliga fall klara tecken på generella, allmänna könsskillnader. I alla fyra grupperna gäller att flickor i genomsnitt redovisar högre förekomst av psykiska besvär. Vid sidan av detta visar testerna på interaktioner med kön på variationer beroende på social bakgrund men här är resultaten mer splittrade.

Betydelsen av kön

Bland elever som går i särskolan på högstadiet är könsskillnader ovanligt stora hos dem som bor med en ensamstående mamma eller med mamma som har ny partner. När det gäller växelvis boende är skillnaden dock inte större än bland dem som bor med båda föräldrar.

För elever på högstadiet i övriga skolan är könsskillnaden större bland dem som trivs sämre i skolan.

Hos elever i gymnasiesärskolan framträder inga signifikanta interaktioner, könsskillnader tycks alltså vara relativt likartade oberoende av social bakgrund.

Bland elever i gymnasiet från övriga skolan blir könsskillnaderna större hos dem som inte har förtroende för föräldrar. En mer problematisk relation till föräldrar får större inverkan bland flickorna.

Tabell 19. Särskolan och övrig skola. Förekomst av psykiska besvär. Resultat – förekomst av signifikanta samband – från multipla variansanalyser efter skolstadium

	Högstadiet		Gymnasiet	
	Särskola (n=117)	Övrig skola (n=1979)	Särskola (n=161)	Övrig skola (n=1389)
Kön	**	****	***	****
Familjesituation		**		
Förtroende föräldrar		****	**	****
Socioekonomisk bakgrund		**		
Utländsk bakgrund	**			
Skoltrivsel	****	****	****	****
Förtroende för lärare			**	
<i>Interaktioner med kön</i>				
Familjesituation	**			
Förtroende föräldrar				**
Socioekonomisk bakgrund			*	
Utländsk bakgrund	***			
Skoltrivsel		***		
Förtroende för lärare	*		*	
R ²	13.0	12.0	10.8	10.8

* p<0.10; ** p<0.05; *** p<0.01; **** p<0.001.

Förtroende för föräldrar

En annan gemensam förklaringsfaktor är förtroende för föräldrar. Ungdomar som angett detta har – oberoende av ålder och skolform – lägre förekomst av psykiska besvär.

Skoltrivsel

Den tredje gemensamma faktorn som inverkar på förekomst av psykiska hälsobesvär är skoltrivsel. De som trivs sämre i skolan redovisar högre förekomst av besvär. Här måste man givetvis i hög grad ställa frågan om hur det kausala sambandet ser ut. Naturligtvis kan det vara så att lägre trivsel i skolan leder till att man upplever fler besvär. Men motsatsen skulle också kunna gälla. Om man – av någon anledning har psykiska besvär – kan detta leda till att man får svårigheter att anpassa sig i skolan, vilket i sin tur leder till att man trivs sämre. Vi kan inte heller utesluta en tredje möjlighet – besvär och skoltrivsel är olika former av indikationer på något eller några mer grundläggande problem. Det är inte nödvändigt att de påverkar varandra.

Begränsningar

Detta är en rapport där vi redovisar en lång rad data. De begränsningar som finns är att förfarandet med sammanslagningar av data från olika år möjligen kan ha en viss betydelse om det är så att det finns stora (lokala) variationer över tid. Vi kan dock inte säga om så är fallet eller hur detta i så fall skulle visa sig. Det är även en något högre svarsfrekvens i särskolan än i övrig skola. Detta kan bero på olika saker. Vi vet inte om eleverna i särskolan uppfattade att de hade lika stor möjlighet att tacka nej till deltagande då det var flera vuxna inblandade. Det kan vara så att elever i särskolan ofta vill vara i skolan och därför är närvarande i något större utsträckning än elever i övriga skolan.

Avslutande kommentarer och slutsatser

Då tanken har varit att ge en bred översikt är priset att texten är ganska informationstät så att det ibland kan vara svårt att skymta skogen för alla träd. De frågor som ställs handlar om hur elever i grundsärskolan och gymnasiesärskolan upplever sin skolsituation, vad elevernas bakgrundsförhållanden spelar för roll, och några mått på hur de skattar sin hälsa. Vidare ställde vi frågan om det finns det några skillnader mellan elever i särskolan och övrig skola avseende skolsituation och hälsa.

Resultaten visar att det finns några skillnader mellan elever i särskolan och övrig skola avseende skolsituation och hälsa, men de grundläggande dragen är desamma. Slutsatsen blir att resultaten sammantaget tyder på att det är samma faktorer som påverkar hälsa bland elever i särskolan och i övriga skolan. Det är t.ex. skillnader i självskattad hälsa mellan pojkar och flickor oavsett om man går i särskolan eller ej. Det centrala är om eleverna har förtroende för sina föräldrar och hur man trivs i skolan.

Tack

Tack till Maria Gladh, Stockholms universitet för underlag till introduktionsavsnittet. Tack även till Katarina Florin, Högskolan i Gävle och Jerry Rosenqvist, Malmö universitet som kommenterat en sen textversion. Högskolan i Gävle har via projektet Inkluderande högskola finansierat studien.

Referenser

- Alexander, A., Elofsson, S. (2013). *Så mår ungdomarna på Lidingö – en fördjupning av resultaten från undersökningen Ung livsstil 2011*. Lidingö stad, 2013.
- Berthén, D. (2007). Förberedelse för särskildhet: särskolans pedagogiska arbete i ett verksamhetsteoretiskt perspektiv. Diss. Karlstad : Karlstads universitet.
- Blomdahl, U., Elofsson, S. (2011). *Idrott och motion bland ungdomar i särskolan. En studie av ungdomar i särskolan i Stockholm, Haninge, Jönköping och Tyresö i jämförelse med de ungdomar som inte går i särskolan*. Stockholm stad: Idrottsförvaltningen, forskningsenheten; Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete, 2011. <http://www.stockholm.se/idrott/forskning>.
- Danielson, M. (2006). *Svenska skolbarns hälsovanor 2005/2006*. Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.
- Elofsson, S., Blomdahl, U. (2012). *Hälsa och livskvalitet hos ungdomar i särskolan. En studie av ungdomar i särskolan i Stockholm, Haninge, Jönköping och Tyresö i jämförelse med de ungdomar som inte går i särskolan*. Stockholm stad: Idrottsförvaltningen, forskningsenheten; Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete. <http://www.stockholm.se/idrott/forskning>.
- Elofsson, S., Blomdahl, U., Lengheden, L. & Åkesson, M. (2014) *Ungas livsstil i låg- och högstatusområden. En studie i åldersgruppen 13-16 år*. Rapport från projektet Ung livsstil. Stockholm: Stockholms stad och Stockholms universitet
- Evertsson, M. & Magnusson, C. (red.) (2014) *Ojämlighetens dimensioner. Uppväxtvillkor, arbete och hälsa i Sverige*. Stockholm: Liber
- Folkhälsomyndigheten (2014) Skolbarns hälsovanor i Sverige 2013/14
<https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/s/skolbarns-halsovanor-i-sverige-201314/>
- Fosse N. E., Haas S. A. (2009) Validity and stability of self-reported health among adolescents in a longitudinal, nationally representative survey. *Pediatrics* 123(3):e496-501
- Flygare Wallén, E. (2013) *Cardiometabolic health in students and young adults with mild/moderate intellectual disabilities: Results from a longitudinal follow-up study and a school intervention*. Thesis for doctoral degree. Stockholm: Karolinska institutet.
- Hedlund, E., Kåreholt, P. & Trygged, S. (2010) Sociala konsekvenser av sjukdom i: *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Idler, E. L., Benyamini, Y. (1997). Self-rated health and mortality: a review of twenty-seven community studies. *Journal of Health and Social Behavior*.
- Institutet för Inkludering och Optimalt Lärande samt Nationella samverkansgruppen för Livslångt Lärande och Arbete för personer med utvecklingsstörning (2014) *Rapport från Nationella Samverkansgruppen om utveckling av högskoleutbildning för studenter med utvecklingsstörning 2011-2014 Hälsoinspiratörsprojektet (Slutrapport HIP)*
- Lagerberg, D. & Sundelin, C. (2000). *Risk och prognos i socialt arbete med barn: forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Gothia.
- Larsson, B. (2008). *Ungdomarna och idrotten. Tonåringars idrottande i fyra skilda miljöer*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.
- Marklund U. Skolbarns hälsovanor under ett decennium. Health Behavior in School-Aged Children. A WHO Collaborative Study
- Nilsson, P. (1998). *Fritid i skilda världar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Rosenqvist, J. (1991). *Levnadsförhållanden bland före detta särskolelever*. Malmö: Lärarhögskolan, Lunds Universitet

- Rosenqvist, J. (red.) (2009) *Specialpedagogik i mångfaldens Sverige – Delstudie II: Särskoleelever med utländsk bakgrund i storstäder*. Specialpedagogiska rapporter och notiser från Högskolan Kristianstad, Nr 4
- Rostila, M. & Toivanen, S. (2012) *Den orättvisa hälsan – om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Stockholm: Liber
- Schnohr, C. W., Kreiner, S., Due, P. & Diderichsen, F. (2008) Differential Item Functioning of a Family Affluence Scale: Validation Study on Data from HBSC 2001/02 *Social indicators Research* 89(1):79-95
- Skolverket (2017) Grundsärskolan
<https://www.skolverket.se/skolformer/grundskoleutbildning/grundsarskola>
- Statens Folkhälsoinstitut (2010) *Svenska skolbarns hälsovanor 2009/10 grundrapport*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut. <http://www.fhi.se>.
- Statistiska Centralbyrån (2005) *Barns villkor*. levnadsförhållanden. Rapport 110
http://www.scb.se/statistik/publikationer/le0101_2002i04_br_le110sa0501.pdf
- Statistiska Centralbyrån. (2007) *Barns hälsa*. Levnadsförhållanden rapport 115.
<http://www.scb.se>.
- Tideman, M. (2000). *Normalisering och kategorisering - Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Trygged S., Backlund Å., Elofsson, S. (2013) Vem kan man lita på? Skolelevers förtroende för skolpersonal. *Socialmedicinsk tidskrift* 4, 591-603
- Trygged S., Backlund Å., Elofsson, S. (2017) Patterns of poor health among Jr and Sr high students in Sweden *Health Behavior and Policy Review*
- Werner, E. E. & Smith, R. S. (1989). *Vulnerable but invincible. A Longitudinal Study of Resilient Children and Youth*. New York: Adams Bannister Cox.
- Werner, E. E. & Smith, R. S. (2003). *Att växa mot alla odds. Från födelse till vuxenliv*. Stockholm: Edita Norstedts Tryckeri.
- Östlund, D. (2012). *Deltagandets kontextuella villkor. Fem träningskoleklassers pedagogiska praktik*. Malmö: Fakulteten för lärande och samhälle; Malmö högskola.

Rapporter m.m. med anknytning till Högskolan i Gävles arbete för inkluderande högskola

Publicerade arbeten

- Högskolan i Gävle (2017). *Projekt Inkluderande Högskola för hållbar utveckling (IH)*. Slutrapport. HiG, 2017-12-14.
- Institutet för Inkludering och Optimalt Lärande samt Nationella Samverkansgruppen för Livslångt Lärande och Arbete för personer med utvecklingsstörning (2014) *Rapport från Nationella Samverkansgruppen om utveckling av högskoleutbildning för studenter med utvecklingsstörning 2011-2014 Hälsoinspiratörsprojektet* (Slutrapport HIP)
- Swärd, A.-K. & Florin, K. (2014) *Särskolans verksamhet: uppdrag, pedagogik och bemötande*. Lund: Studentlitteratur

Planerade arbeten 2018

- Kalinnikova Magnusson, L. & Rosenqvist, J. (2017) *Social inclusion through segregation?* (STINT)
- Kalinnikova Magnusson, L. & Rosenqvist, J. (2018) *Coloring a Mosaic in the Baltic and Around [CoBalt]: Inclusion for Sustainability in Society and School*. (Swedish Institute)

Appendix: Tabellbilaga

För kompletta frågeformulär hänvisas till projektet Ung livsstil.

Tabell B.1.a. Undersökningsgrupp. Sammansättning efter familjesituation, kön och stadium. Andel (%).

Familjesituation	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Båda föräldrar	61	55	58	51
Växervis boende	11	14	11	14
Ensam mamma	10	13	10	12
Ensam pappa	7	6	5	6
Mamma + annan vuxen	3	1	3	5
Pappa + annan vuxen	7	8	8	8
Ensam	-	-	1	1

Tabell B.1.b. Jämförelsegrupp, Stockholm. Sammansättning efter familjesituation, kön och stadium. Andel (%).

Familjesituation	Särskola				Övrig skola			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Båda föräldrar	59	69	63	68	64	65	61	68
Växervis boende	14	13	11	5	18	15	13	11
Ensam mamma	17	15	16	14	10	12	15	13
Ensam pappa	3	0	4	0	2	2	3	2
Mamma + annan vuxen	3	0	3	2	4	5	4	6
Pappa + annan vuxen	0	3	3	2	1	1	1	1
Ensam			1	2			3	2

Tabell B.2.a. Undersökningsgrupp. Förtroende för föräldrar efter kön (#) och stadium. Andel (%).

Förtroende för föräldrar	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
För mamma	84	86	76	79
För pappa	74	67+	67	55**
För någon förälder	89	92	81	83

+ p<0.10; * p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001. # Skillnader mellan kön testas med Fisher's exakta test eller χ^2 -test.

Tabell B.2.b. Jämförelsegrupp, Stockholm. Förtroende för föräldrar efter kön och stadium. Andel (%).

Förtroende för någon förälder	Särskola				Övrig skola			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
	78	95	70	91	86	82	85	83

Tabell B.3.a. Undersökningsgrupp. Sammansättning efter socioekonomisk bakgrund, kön och stadium. Andel (%).

Socioekonomisk bakgrund	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Hög	1	2	2	1
Ganska hög	15	14	19	18
Medel	51	44	49	45
Ganska låg	25	26	21	27
Låg	9	14	10	10

Tabell B.3.b. Jämförelsegrupp, Stockholm. Sammansättning efter socioekonomisk bakgrund, kön och stadium. Andel (%).

Socioekonomisk bakgrund	Särskola				Övrig skola			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Hög	2	3	4	2	7	5	9	9
Ganska hög	21	10	14	27	32	34	35	37
Medel	38	40	42	30	39	37	41	41
Ganska låg	29	38	22	27	15	16	8	6
Låg	10	10	19	14	7	8	8	6

Tabell B.4.a. Undersökningsgrupp. Sammansättning efter utländsk bakgrund, kön och stadium. Andel (%).

Utländsk bakgrund	Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Svenskt ursprung	53	55	62	64
Svag	15	14	17	17
Andra generation	22	21	13	11
Första generation	10	10	9	9

Tabell B.4.b. Jämförelsegrupp, Stockholm. Sammansättning efter utländsk bakgrund, kön och stadium. Andel (%).

Utländsk bakgrund	Särskola				Övrig skola			
	Högstadiet		Gymnasiet		Högstadiet		Gymnasiet	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Svenskt ursprung	38	35	46	52	48	48	58	58
Svag	12	13	15	16	18	17	16	17
Andra generation	45	38	25	14	23	24	16	17
Första generation	5	15	15	18	11	12	10	9

FoU-rapporter

38. My Lilja: Attityder och normer kring anlagd brand bland högstadieungdomar och skolpersonal. Avdelningen för socialt arbete och psykologi. 2011.
39. Harry Berg, Mikael Forsberg, Inger Hedman, Anna Helmersson, Inge Johansson, Britt Nilheim, Helena Stöpfunghoff: Att gestalta och förstå demokratiska värderingar i fritidshemmets arbete. Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap. 2011.
40. Annika Elm Fristorp och Inge Johansson: Hållbar utveckling i förskolan. Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap. 2013.
41. Anders Hydén: Nätverksmöten hos socialtjänsten i Gävle. Vad eftersträvas och hur når man det? Avdelningen för socialt arbete och psykologi. 2013.
42. Åsa Hadin, Ola Eriksson och Daniel Jonsson: Energi och växtnäring från hästgödsel: Förbehandling, rötning och biogödselavsättning. Avdelningen för bygg-, energi- och miljöteknik. 2015.
43. Ola Eriksson, Åsa Hadin, Jay Hennessy och Daniel Jonsson: Hästkrafter och hästnäring – hållbara systemlösningar för biogas och biogödsel : Explorativ systemanalys med datormodellen ORWARE. Avdelningen för bygg-, energi- och miljöteknik. 2015.
44. Fereshteh Ahmadi, Irving Palm och Nader Ahmadi: Mångfaldsbarometern 2016. Avdelningen för socialt arbete och psykologi. 2016.
45. Göran Fransson, Anneli Frelin och Jan Grannäs: Rektorer och lämplighetsprövningen av nyutbildade lärare. Avdelningen för utbildningsvetenskap. 2017.
46. Jan Odelstad: Likvärdigt arbete och teorin om mellanbegrepp. Avdelningen för industriell utveckling, IT och samhällsbyggnad. 2017.
47. Jan Odelstad: Om beslutsteoretiska verktyg vid tillståndsprövning av vindkraft. Avdelningen för industriell utveckling, IT och samhällsbyggnad. 2017.

Published by:
Gävle University Press

**UNIVERSITY
OF GÄVLE**

Postal address: SE-801 76 Gävle, Sweden

Visiting address: Kungsbäcksvägen 47

Telephone: +46 26 64 85 00

www.hig.se